

לרמב"ם

סנהדרין פרק עשירי משנה א

פיהמ"ש רסח

ואע"פ שהן קלים כפי שמדמה המדמה - אלא מנפש גרועה שאין בה שלימות (סד) ואינה ראויה לחיי העולם הבא (סה).

וממה שצריך שאזכירו כאן, והוא המקום הראוי ביותר להזכירו (סו), שעיקרי תורתנו (סז) ויסודותיה הם שלשה

המפורש (ס). וכבר הזכירו דברים זולת אלה שהעושה אותם אין לו חלק, אמרו [ג"מ נח ע"ג] המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא (סא), והקורא לחברו בכנויו (סב), והמתכבד בקלון חברו (סג) [ויחלמי טגיה רפ"ג], לפי שלא יארע מעשה מן המעשים הללו -

הערות וביאורים

המגונות שהעושה אותם אין לו חלק לעוה"ב, הוא שהנפש שיהיו מדותיה אחת מאלו המדות המגונות, לא תקוה שיגיע לה דבר שתזכה בו לחיי עוה"ב, ולא תבטח שתנצל מעבירות יטרידות מחיי העוה"ב, ותפול בענשו יתעלה המותמד לעוה"ב. ע"כ. ורבינו בחיבורו (הל' משונה פ"ג ה"ג) כתב: ויש עבירות קלות מאלו ואעפ"כ אמרו חכמים שהרגיל בהן אין להם חלק לעוה"ב וכדאי הן להתרחק מהן ולהזהר מהן, ואלו הן המכנה שם לחבירו והקורא לחבירו בכינויו והמלבין פני חברו ברבים והמתכבד בקלון חברו והמבזה ת"ח וכו'. ע"כ. ונראה שנפמש"כ רבינו כאן יתבאר מה שכתב בהל' תשובה שהרגיל בהן אין לו חלק לעוה"ב, והיינו שהרגיל בהן הוא בעל נפש גרועה, וחלוק מכ"ד דברים שמנה שם רבינו בכל הפרק שאין לו חלק לעוה"ב, שאין להם חלק לעוה"ב שמשום חומר העבירה נענש שאין לו חלק לעוה"ב, ומשא"כ אלו אינו משום חומר העבירה אלא משום היות הרגיל בהם בעל נפש גרועה. וראה הערה הבאה. (סה) יש לפרש דברי רבינו כאן שאין לו חלק לעוה"ב משום שהעושה אותם הוא בעל נפש גרועה, בב' אופנים, או שהוא הסבר רק באותם שלא נזכרו במשנה, והיינו שלכן לא נזכרו במשנה, מכיון שאינו עונש אלא שהוא בעל נפש גרועה שאינה ראויה לחיי עוה"ב. ולפ"ז יש ליישב קושית התוס' (סוה"ה ע"ב) מדוע לא נמנו במשנתנו כמה דברים שאמרו חז"ל שאין לו חלק לעוה"ב. ולדברינו י"ל שלא נמנו במשנה רק אותם שאין להם חלק לעוה"ב בתורת עונש. נאמנם אכתי לא תתישב קושית התוס' שם ממלוי בריבית שהוא עונש, וכמש"כ להדיא התוס' (נ"מ ע"ב ע"ב). ובאופן אחר י"ל שכל אותם שאין להם חלק לעוה"ב אינו בתורת עונש, אלא שהם בעלי נפש גרועה שאינה ראויה לחיי עוה"ב. ולפי מה שנתבאר בהערה הקודמת מדברי רבינו בהל' תשובה, יתפרשו דברי רבינו כאן כאופן הראשון. (סו) דהיינו מאחר שנזכר במתניתין אפיקורוס בכלל אלו שאין להם חלק לעוה"ב, ופירש רבינו שאומרים דרך כלל שם אפיקורוס על מי שאינו מאמין ביסודות התורה, א"כ יש לבאר מה הם יסודות התורה. (סז) ב"ה במהד' שילת. ובד"ו: דתינו. ויש מי שתרגם: תורתנו הטהורה. [ולכל הנוסחאות מדבר כאן מ"ג עיקרי האמונה כלשון רבינו להלן] וכאשר יהיו ביד האדם כל אלה היסודות ואמונתו נכונה בהם, הרי הוא נכנס בכלל ישראל].

השם באותיותיו אין לו לעוה"ב, ור"ע שהקורא בספרים חיצונים וכן הלוחש על המכה אין להם חלק לעוה"ב, הלכתא ניהו. ורבינו בחיבורו (הל' משונה פ"ג) מנה כ"ד דברים שאין לו חלק לעולם הבא, ולא הביא שם הא דהוגה את השם באותיותיו וכן לוחש על המכה וקורא בספרים חיצונים. ועי' באר שבע (ק ע"ג) וקובץ שיעורים (ח"צ סי' מז אות ט, וע"ש אות יג) מש"כ בדעת רבינו באיסור קריאה בספרים חיצונים. (ס) וב"כ רבינו בחיבורו (הל' יסו"ט פ"ו ה"ג): ושבעה שמות הם השם הנכתב יו"ד ה"א וא"ו ה"א, והוא השם המפורש וכו'. ע"כ. ובחיבורו (הל' מפילה ושיטת פס"ד ה"י) כתב: ואומר את השם ככתבו והוא השם הנהגה מיו"ד ה"א וא"ו ה"א, וזה הוא השם המפורש האמור בכל מקום, ובמדינה אומרים אותו בכינויו והוא באל"ף דל"ת, שאין מזכירין את השם ככתבו אלא במקדש בלבד. ע"כ. ובמורה הנבוכים (ח"א פ"א פ"א, ועי"ש פ"ב-פ"ג) : כל שמותיו יתעלה הנמצאים בספרים כולם נגזרים מן הפעולות, וזה מה שאין העלם בו אלא שם אחד, והוא יו"ד ה"א וא"ו ה"א שהוא שם המיוחד לו יתעלה, ולזה נקרא שם המפורש, ענינו שהוא יורה על עצמו יתעלה הוראה מבוארת וכו'. ע"ש. [וע"ש שו"ת הר צבי (א"ח ח"א סי' ה)]. (סא) וב"ה במשנה (אבות פ"ג מ"ג). ורבינו בפירושו שם כתב: מלבין פני חברו, המבייש את חברו ומכלימו. (סב) בגמ' (נ"מ נח ע"ג): כל היורדין לגיהנם עולים, חוץ משלשה שיוירדין ואין עולין. ואלו הן הבא על אשת איש, והמלבין פני חברו ברבים, והמכנה שם רע לחבירו. ע"כ. וביאור ההבדל בין מכנה למלבין, מבואר בגמ' (סג) : והמכנה שם רע לחבירו. מכנה היינו מלבין. אע"ג דדש ביה בשמיה. ע"כ. ופרש"י שם: דדש ביה, כבר הורגל בכך שמכנים אותו כן, ואין פניו מתלבנות, ומ"מ זה להכלימו מתכוין. ע"כ. ועי' מש"כ הכס"מ (הל' משונה פ"ג ה"ד). (סג) כתב רבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ו ה"ג): מצוה על כל אדם לאהוב את כל אחד מישראל כגופו שנאמר ואהבת לרעך כמוך, לפיכך צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו כאשר הוא חס על ממון עצמו ורוצה בכבוד עצמו, והמתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעולם הבא. ע"כ. (סד) מבואר מדברי רבינו כאן דטעם הדבר שאין לו חלק לעוה"ב הוא מכיון שדברים אלו שורשם בנפש גרועה. ובחידושי רבינו מכת"י בנו רבנו אברהם (שגא"ש ספי מעשה ויקח) כתב: העתיקו מפי אבא מארי דבר שלא כתב בחיבורו, והוא שהסיבה באמרו ז"ל באלו המדות

פיהמ"ש

סנהדרין פרק עשירי משנה א

לרמב"ם רס"ט

עשר (פח) יסודות (פ"ט).

היסוד (ט) הראשון מציאות הבורא ישתבח. והוא, שיש שם מצוי (נא) בשלמות ביותר שבאופני המציאות (עב). והוא עילת מציאות הנמצאים כולם, ובו קיום מציאותם, וממנו התמדת (עג) קיומם. וא"ל יכלנו לשער סלוק מציאותו, היתה בטלה מציאותו כל נמצא, ולא ישאר מחמת עצמו (עד) במציאותו.

וא"ל יכלנו לשער סלוק הנמצאים כולם וזולתו, לא היתה בטלה מציאות יתעלה ולא תגרע, כי הוא יתעלה קיים מצד עצמו (עה) ואינו נזקק במציאותו לזולתו, וכל מה שזולתו מן השכלים, כלומר המלאכים וגרמי הגלגלים (עו) ומה שלמטה מהם, הכל נצרך במציאותו אליו (עז). וזה היסוד הראשון הוא שהורה עליו בדבור [שמות כ, ג] **אנכי ה' וכו'** (עה).

הערות וביאורים

(פח) **כתב המהרש"א** (ח"א נדרים מא ע"א): בכמה דברים קדושים מצאנו מספר הזה י"ג, כגון י"ג מידותיו של הקב"ה, י"ג מידות שהתורה נדרשת בהן, גם הרמב"ם הניח עיקרים כמנין זה. עכ"ל. (סט) **כתב בספר** אור ה' למהר"ר חסדאי רבו של הריב"ש (נמחילת מאמר השלישי): והתימה מהרב המורה שסידר בפירושו לפרק חלק י"ג עיקרים אשר שמם יסודות לדת, והנה אם קרא עיקרים האמונות האמיתיות אשר הכפירה מינות, הנה ימצאו יותר מט"ו, ואם קרא עיקרים פינות ויסודות הדת אשר לא תצויר זולתם הנה אינם יותר מז' או ח' ע"ש. ע"כ. ובספר העיקרים (מאמר ראשון פ"ג) השיג על מנין י"ג עיקרים שמנה רבינו כאן, ודעתו (ס"ס פ"ד) שם שהעיקרים שלושה, מציאות ה' וההשגחה לשכר ועונש ותורה מן השמים. וע"ע שם הגדולים (מהע"ס עין עיקרים). וע"י בספר ראש אמנה להאברבנאל (מהקדמות) שספרו זה נתחבר לישב השגותיהם של מהר"ר חסדאי וספר העיקרים והרחיב בביאור דברי רבינו כאן על סדר ה"ג עיקרים. ובשו"ת רדב"ז (ח"א סי' שמד): שאלת ממני על ענין עיקרי הדת על איזה חשבון אני מסכים על הרמב"ם ז"ל או על הרב בן חסדאי או על חשבון ר' יוסף אלבו [בעל העיקרים דלעיל]. תשובה, אין דעתי מסכמת לשום לתורתנו הקדושה שום עיקר, לפי שכולה עיקר מפי הגבורה, ואז"ל כל האומר כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק אחד וכו', וא"כ כל מצוה ומצוה היא עיקר ופינה, ויש לך מצוה קלה ויש לה טעם וסוד אשר לא נשיגהו, וא"כ איך נאמר שזו טפילה ואחרת היא עיקר. כללות הדברים יפה כתב בזה ר' יצחק אברבנאל ז"ל בספר ראש אמנה ע"ש, כי הוא האריך והרחיב הדיבור והשיב על הראשונים, וכן הוא דעתי שהתורה כל פרטיה ודקדוקיה כל אחד מהם עיקר ויסוד ופנה, והמכחיש אותו נקרא כופר ואין לו חלק לעוה"ב. ע"כ. ובסידור יעב"ץ (סוף סולם בית אל) כתב: ואמנם שיר "יגדל" עם היותו שבח נאה לא היה מקובל להארי"ז ז"ל ונמוקן עמו, לא לבד מטעם נסתר ידוע ליודעי חן אלא באמת גם בנגלה לא נכון להעמיד עיקרי התורה והאמונה על י"ג בלבד אלא רבים המה כשיעור שישים ריבוא אותיות וכתריהן. ע"כ. ובשו"ת חתם סופר (יו"ד סי' שט) כתב: ענין הויכוח אם יש י"ג עיקרים או ג' כהר"י אלבו לא

ידעתי שום נפקותא כי אם קריאת שם בלבד, ולדעת המקובלים אין כאן עיקר כי כל קוצים של תורה הם עיקרים ומה בין זה לזה, וע"ש כל הענין, וע"י עוד שם (ח"א ע"ח סי' קמח). ובביאור שיטת רבינו ע"י מה שהובא בספר משמר הלוי (נחמ"ס סי' קעד) בשם הגר"ח מבריסק שאמר בזה שיש חילוק בין עיקרי התורה לעיקרי האמונה, ואף שודאי כל דברי התורה עיקרים, שאני עיקרי האמונה שכל שאינו יודע אותם אינו מאמין, ואף אם הוא שוגג או אנוס, מ"מ אינו מאמין בהם ואפיקורס הוא [וע"י מש"כ רבינו במורה הנבוכים (ח"א פ"א) ובספר העיקרים (מאמר א פ"ג) ובשו"ת רדב"ז (ח"ד סי' אלף רנה), ומש"כ בזה הג"ר אלחנן וסרמן בביאורי אגדות ע"ד הפשט (סי' י' אות ה) שבסוף קובץ הערות], ומשאי"כ בשאר דברי תורה שאף אם אינו יודעם מ"מ אינו אלא ע"ד הארץ, ובכל י"ג עיקרים אלו מחויבים אנו בידיעתם, ולכן הביא רבינו כאן י"ג עיקרים אלו. [וע"ע תורת משה לאלשיך (נדרים ה, ד-מ)]. (ע) **כ"ה** בדפוס נפולי וד"ו. ובמיוחד לר"ש אבן תיבון (מדפס נמניץ כ, וע"ש שיש שפסוקי ל"י אלמריז): העיקר. [וכ"ה שם בכל י"ג עיקרים. וכנראה זהו מקור הביטוי השגור י"ג עיקרים]. (נא) **זו"ף** רבינו בחיבורו (ה' יסודי המורה פ"א ה"א): יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממצא כל נמצא וכו'. ע"כ. וע"י שם (ה"ז - ו). (עב) **במיוחד** לר"ש אבן תיבון (ס"ט) מציאות הבורא וכו', בנוסח אחר: להאמין כי הבורא נמצא מציאות גמורה. (עג) **בד"ו**: וממנו קיומם. (עד) **בד"ו** [במקום 'מחמת עצמו']: נמצא שיתקיים. ובמהד' שילת: נמצא בלתי תלוי. ויש מי שתרגם: קיימים. (עה) **בד"ו**: ואין האחדות והאדנות אלא לו לבד הש"י שמו כי הוא מסתפק במציאותו ודי לו בעצמו וכו'. ע"כ. ויש מי שהשמיט תיבות 'קיים מצד עצמו'. וכן במהד' שילת, אך בהערות שם הודה דאכן במקור בלשון הערבי הם שני בטויים נרדפים, ומדעת עצמו ויתר על אחד מהם. (עו) **בד"ו**: וכל מה שזולתו מן המלאכים וגופי הגלגלים ומה שיש בתוכם וכו'. (עז) **וכ"כ** רבינו בחיבורו (ה' יסודי המורה פ"א ה"א): והכל נמצאים מכוחו של הקב"ה וטובו, וזהו שרמז שלמה בחכמתו ואמר (קהלת ה, ו) כי גבוה מעל גבוה שומר. (עח) **ורבינו** בחיבורו (ה' יסודי המורה פ"א ה"ד) כתב

לרמב"ם

סנהדרין פרק עשירי משנה א

פיהמ"ש

ער

מ, ואל מי תדמיון אל וכו', ואל מי תדמיוני ואשוח וכו' [שם, סא], ואילו היה גוף היה דומה לגופים. וכל מה שבא בכתובים בתארו מתארי הגופים, כגון ההליכה ממקום למקום והעמידה והשיבה והדבור וכיוצא בזה, כולם הם דרך השאלה, וכמו שאמרו [גמרא, ל"א ע"ב וס"ג] דברה תורה כלשון בני אדם. וכבר דברו בני אדם בענין הזה הרבה. והיסוד השלישי הזה הוא שהורה עליו באמרו [גמרא, ד, טו] כי לא ראיתם כל תמונה (פ"ט), כלומר לא השגתם אותו בעל תמונה, לפי שהוא כמו שאמרנו לא גוף ולא כח לגוף (צ). והיסוד הרביעי הקדמות. והוא, שזה (צא) האחד האמור הוא הקדמון בהחלט, וכל נמצא זולתו הוא בלתי קדמון ביחס אליו. והראיות על זה בספרים (צב) הן רבות. והיסוד הרביעי הזה הוא שהורה עליו באמרו [גמרא, נ"ח, טו] מעונה אלהי קדם (צג). ודע (צד) כי היסוד הגדול של תורת משה רבינו הוא שהעולם הוא מחודש, יצרו ה' ובראו אחר ההעדר המוחלט. וזה שאתה רואה

והיסוד השני אחדותו יתעלה. והיינו שזה שהוא עילת הכל (ע"ט) - אחד. לא כאחד של מין, ולא כאחד של סוג (פ), ולא כפרט האחד המורכב שמתחלק לאחדים רבים, ולא אחד כגוף הפשוט - האחד במנין, שמקבל הפרדה וחלוקה עד אין סוף, אלא הוא יתעלה אחד באחדות שאין כמותה אחדות (פא) בשום פנים (פב). וזה היסוד (פג) השני הוא שהורה עליו באמרו [גמרא, ד, טז] שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (פד).

והיסוד השלישי שלילת הגשמות ממנו. והוא, שהאחד (פה) הזה אינו גוף ולא כח בגוף (פו), ולא יארעו לו מאורעות הגופים, כגון התנועה והמנוחה, לא מצד העצם ולא במקרה. ולכן שללו ממנו עליהם השלום את (פי) החיבור והפירוד, ואמרו [פנייה טו ע"ב] לא ישיבה ולא עמידה (פח) לא עורף ולא עפוי, כלומר לא פירוד, והוא עורף, ולא חיבור, כי עפוי מן אמרו [שפ"ה י"ד] ועפוי בכתף פלשתיים, כלומר ידחפו אותם בכתף מחמת התחברם בהם. ואמר הנביא [שם

הערות וביאורים] אבן תיבון: העיקר. (פד) וכ"כ רבינו בחיבורו (ה"א יסו"ט ע"ט): וידיעת דבר מצות עשה שנאמר ה' אלהינו ה' אחד. (פה) בד"ו: שנאמין כי האחד. (פו) כתב רבינו בחיבורו (ה"א משנה פ"ג ה"י): חמשה הן הנקראים מינים וכו' והאומר שיש שם רבון אחד אבל שהוא גוף ובעל תמונה. ע"כ. ובהשגות הראב"ד שם: א"א, ולמה קרא לזה מין, וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בו המחשבה לפי מה שראו במקראות ויותר ממה שראו בדברי האגדות המשבשות את הדעות. ע"כ. ועי' ספר המפתח (מהד' רש"י ע"ט). ובתורה שלמה (כ"ח טו מילואים ס"י ג) ליקוט נרחב בענין זה מדברי ראשונים וקדמונים. (פז) במיוחס לר"ש אבן תיבון: שם. (פח) כנראה כך גירסת רבינו בגמ' שם. וכ"כ בחיבורו (ה"א יסו"ט ע"ב) ה"א: וכך אמרו חכמים אין למעלה לא ישיבה ולא עמידה ולא עורף ולא עיפוי. ע"כ. אך בתשובותיו (מהד' גלאו ס"י יט) כתב: שמעניין המלאכים לעמוד תמיד, אין להם ישיבה. ע"כ. ולפנינו בגמ' שם: לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף וכו'. [ובהגהות הגר"ב כאן הביא דברי רש"י שם: לא עמידה, לא גרסינן. לא עורף, דבכל צדיהן יש להם פנים. עיפוי, עיפות]. (פט) עי' הגהות ריעב"ץ. (צ) וביאור יסוד זה כתב רבינו בחיבורו (ה"א יסו"ט ע"ב פ"א ה"ח-י). (צא) במיוחס לר"ש אבן תיבון: צריך להאמין כי זה. ובד"ו: והוא שנאמין כי זה. (צב) כן יש מי שתרגם. ובד"ו: בכתבי הקדש. ובמהד' שילת: בכתובים. (צג) ועי' רש"י ואבן עזרא שם. (צד) מכאן עד סוף הקטע הוסיפו רבינו במהדו"ב. ובמהדו"ק [ועפ"ז בד"ו] ליתא. וכנראה משום שחיבר רבינו את ספרו מורה הנבוכים אחרי פיהמ"ש, ומהדו"ב

שיסוד זה נלמד מקרא ד"אין עוד מלבדו". ושם (ה"י) כתב: וידיעת דבר זה מצות עשה שנאמר אנכי ה' אלהיך, וכל המעלה על דעתו שיש שם אלוה אחר חוץ מזה, עובר בל"ת שנאמר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, וכופר בעיקר זה שהוא העיקר הגדול שהכל תלוי בו. (ע"ט) במיוחס לר"ש אבן תיבון: לדעת כי עלת הכל וכו'. ובד"ו: להאמין שזה שהוא סבת הכל וכו'. ועי' הערה הבאה. (פ) במיוחס לר"ש אבן תיבון: לא כאחד המין הכללי ולא כאחד הפרטי. ובד"ו: ואינו כאחד הזוג ולא כאחד המין. (פא) ובמורה הנבוכים (ח"א פ"ג) כתב רבינו: דע אתה המעיין במאמרי זה, כי ההאמנה אינה הענין הנאמר בפה, אבל הענין המצוייר בנפש, כשיאמינו בו שהוא כן כמו שיצוייר. ואם יספיק לך מן הדעות האמתיות או הנחשבות אמתתם אצלך כשתספרם במאמר מבלתי שתציירם ותאמין בהם, כ"ש שתבקש מהם האמת, הוא קל מאד, כמו שתמצא רבים מן הפתאים ישמרו אמונות לא יציירו להם ענין בשום פנים. אבל אם מלאך לבך לעלות לזאת המדרגה העליונה מדרגת העיון, ושיתאמת לך שהשם אחד האחדות האמתית, עד שלא תמצא לו הרכבה כלל, ואין לחשוב בו שום חלוק בשום פנים, דע שאין לו יתעלה תאר עצמי בשום פנים ולא בשום ענין, וכמו שנמנע היותו גשם כן נמנע היותו בעל תאר עצמי. ע"כ. והיינו שלדעת רבינו מצות אמונה אינה רק להאמין, אלא ידיעה. וכ"ה לשון רבינו בחיבורו (ה"א יסו"ט ע"ב פ"א ה"א): לידע שיש שם מצוי ראשון וכו'. ע"כ. ובמצודת דוד לרדב"ז מדייק מזה שמצות אמונה היא בידיעה. (פב) וכ"כ רבינו בחיבורו (ה"א יסו"ט ע"ב פ"א ה"י), ע"ש. (פג) במיוחס לר"ש

פיהמ"ש סנהדרין פרק עשירי משנה א לרמב"ם רעא

ולא בחירה אלא רצונו יתעלה (צח). ואין לעשות אותם אמצעים להגיע אליו (צט), אלא לעומתו יתעלה יכונו המחשבות, ומניחים כל מה שזולתו. וזה היסוד החמישי היא האזהרה על עבודה זרה (ק), ורוב התורה היא באזהרה עליה (קא).

והיסוד הששי הנבואה. והוא, לידע שבמין האנושי הזה אפשר שימצאו בני אדם שיש להם תכונות מעולות מאד ושלמות רבה (קב), וכונונו נפשם עד כדי קבלת

אותי מקיף את ענין קדמותו לפי דעת הפילוסופים, הוא כדי להחליט את המופת על מציאותו יתעלה כמו שביארתי והבהרתי במורה [ח"ב פ"ג ע"א-י]. והיסוד החמישי שהוא יתעלה הוא שראוי לעבדו ולרוממו ולהודיע רוממותו ועבודתו (צה), ולא לעשות כן למי שהוא למטה ממנו במציאות, כגון המלאכים (צו) והכוכבים והגלגלים והיסודות ומה שהורכב מהן, לפי שכולם הם מוטבעים בפעולותיהם, אין להם יכולת (צז)

הערות וביאורים

חת"ס (א"מ ס' קסו), יהודה יעלה (א"מ ס"א ס' כה), זכר יהוסף (א"מ ס' לא ושם נמלכות האגדות פ"ו), תשובה מאהבה (סוף ס' 6), משנ"ב (ס' מקפא ס"ק מ), שדי חמד (מ"ט מערכת ר"ה ס' 6 אומ 3), אגרות משה (מ"ה א"מ ס' מג) ובישורון (כך ג) מאמר מקיף בענין זה. (ק) בדברי רבינו שהוא מכלל אזהרת עבוד"ז, כ"כ הרמב"ן (שמו"ק 3) וז"ל: והנה התורה אסרה בדבור הזה השני כל עבודה בלתי לה' לבדו וכו', וכך אמרו (ר"ה מ ע"ג) "אשר בשמים" לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות, "ממעל" לרבות מלאכי השרת, כי גם בהם יעשו צורות לשכלים הנבדלים אשר הם נפש למזלות, כאשר היה בענין מעשה העגל שאני עתיד לפרש בעז"ה וכו', ואמר שכלם "לא תשתחוה להם ולא תעבדם" בשום עבודה כלל, ואפילו לא יא דעתו להוציא עצמו מרשותו של הקב"ה, והנה ריקן כל העבודות כולן לשם המיוחד יתברך. ע"כ. (קא) כתב רבינו בחיבורו (ה' ע"א פ"ג ד"ה 6): עיקר הצווי בעבודת כוכבים שלא לעבוד אחד מכל הבוראים לא מלאך ולא גלגל ולא כוכב ולא אחד מארבעה היסודות ולא אחד מכל הנבראים מהן, ואע"פ שהעובד יודע שה' הוא האלהים והוא עובד הנבואה הזה על דרך שעבד אנוש ואנשי דורו תחלה הרי זה עובד כוכבים, וענין זה הוא שהזהירה תורה עליו ואמרה "ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש וגו' אשר חלק ה' אליהך אותם לכל העמים", כלומר שמא תשוט בעין לבך תראה שאלו הן המנהיגים את העולם והם שחלק ה' אותם לכל העולם להיות חיים והווים ואינם נפסדים כמנהגו של עולם ותאמר שראוי להשתחוות להם ולעובדן, ובענין הזה צוה ואמר "השמרו לכם פן יפתה לבבכם", כלומר שלא תטעו בהרהור הלב לעבוד אלו להיות סרסור ביניכם ובין הבורא. ע"כ. (קב) וז"ל רבינו בחיבורו (ה' יס"ה פ"ו ד"ה 6): מיסודי הדת לידע שהאל מנבא את בני האדם, ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה גבור במדותיו ולא יא יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם אלא הוא מתגבר בדעתו על יצרו תמיד והוא בעל דעה רחבה נכונה עד מאד. ע"כ. ובחיבורו (ה' משנה פ"ג ד"ה 8) כתב: שלשה הן הנקראים אפיקורסין, האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם וכו'.

כוללת תיקונים שהכניס רבינו בתקופות מאוחרות. (צה) בד"ו: ולעשות מצותיו. (צו) בהא דמבואר בגמ' (שם י ע"ג) שאין לשאול צרכיו בלשון ארמי לפי שאין מלאכי השרת מכירים בלשון ארמי, כתב הרשב"א (נרמ"ג ע"ג): ק"ק דמהכא משמע שצריכין אנו שמלאכי השרת יהיו נזקקין לתפילותינו, ובמדרש אמרו אמר הקב"ה לא תצווה לא למיכאל ולא לגבריאל, אלא צווה לי ואנא עני לך. וכ"כ הרמב"ם ז"ל בפירוש פרק חלק שאין ראוי לשים מליצים בינינו ובין הקב"ה. ונראה לי שאסור לאדם להתפלל בלתי לה' לבדו ולא לאמצעי שיהיה אמצעי בינו ובינינו, שאינו כמלך בשר ודם שאין כל אדם ראוי לבוא לפניו וצריך פרקליטין גדולים להכניס האדם לפניו, והקב"ה אינו כן אלא הוא שומע תפילה עדי כל בשר יבוא, אבל אחר שמתפלל לפניו צריכין אנו פרקליטין שיליצו עלינו טובות, כענין שנאמר (יז"ל, כה-כה) "אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישור ויחננו ויאמר פדעוהו מרדת שחת מצאתי כופר", והכופר הוא שיוכירו לפני הקב"ה קצת מצות שעשה, שהן פרקליטין לאדם, ומפני זה אמרו שלא ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי, לפי שאין מלאכי השרת מכירים בו ולא יוכלו להליץ עליו, והשטן יקטרג כמו שמצינו שקטרג נגד איוב, ויזכיר עוונותיו שהן קטגורין לאדם, ע"ש. ע"כ. ועי' מש"כ בספר העקרים (מאמר 3 פכ"ח) ובראש אמנה (פ"ג) ובית אלוקים למבי"ט (שער המפילה פ"א, ושם פ"ג) בענין תפילה ע"י אמצעי. וראה מה שהובא עוד בענין זה להלן. (צז) הש"שון הערבי: חכם. ובד"ו: משפט. ובמהד' שילת וכן יש מי שתרגם: שלטון. (צה) במיוחד לר"ש אבן תיבון מלעיל 'לפי שכולם' בנוסח אחר: כי כולם הם מוגבלים ומוכרחים על פעולתם, אין רשות להם ולא חפץ אלא רצונו יתעלה. (צט) כתב הקרבן נתנאל (ר"ה סוף ג): ומדי דברי בו זכור אזכרנו מה שאומרים באותו פזמון "לפני קונך תחנתנו הפילי", חרוזה זו לא ישרה אצלי, שנראה כמתפלל לאמצעי, וזהו היסוד החמישי משלש עשרה עיקרים, שאין ראוי לעבדם להיותם אמצעים לקרבה אליו, אלא אליו לבד יכונו המחשבות ויניחו כל מה שזולתו. ע"כ. [ובנדון זה עי' שו"ת מהר"י ברונא (ס' רעה), שו"ת

לרמב"ם

סנהדרין פרק עשירי משנה א

ערכ פיהמ"ש

זה התבטאו עליו שהוא מדבר עם ה' שלא באמצעות המלאכים. והייתי מבאר כאן את הענין הנפלא הזה, ומפענח את צפונות כתובי התורה, ומבאר את ענין פה אל פה [גמדר יב, ט] וכלל הפסוק הזה וזולתו מענינו, לולא שראיתי שהענינים הללו דקים מאד וזקוקים לאריכות רבה והקדמות ומשלים, ושנבאר תחלה את מציאות המלאכים ושנויי מעלותיהם אל (ה) הבורא, ולבאר את הנפש וכל כוחותיה (ו), ויתרחב ההקף עד הדבור בצורות שהזכירם הנביאים בבורא ובמלאכים (ז), ולא יספיק לענין הזה לבדו - אפילו אם אקצר תכלית קצור - מאה דפים, ולפיכך אניח אותו למקומו, אם בספר ביאור הדרשות שהבטחתי עליו [לעיל ד"ה ועוד לחסכן (ח)], או בספר הנבואה (ט) שאני עוסק בו (י), או בספר שאחבר אותו בפירוש אלו היסודות (יא).

ואחזור לענין היסוד השביעי הזה, ואומר שנבואת משה חלוקה מנבואת כל הנביאים (יב) בארבעה חלקים. החלוק הראשון, כי איזה נביא שיהיה לא ידבר אליו ה' אלא על ידי אמצעי (יג), ומשה בלא אמצעי, שנאמר [גמדר יב, ט] פה אל פה אדבר בו (יד).

צורת השכל, ואותו השכל האנושי מתדבק בשכל הפועל, ונאצל ממנו עליהם אצילות נכבדה (ק), ואלה הם הנביאים. וזו היא הנבואה וזה הוא ענינה. וביאור יסוד זה על בוריו יאריך מאד, ואין בכוונתנו להביא מופת על כל יסוד מהם וביאור אופני השגתם, לפי שזה הוא (קד) כלל החכמות כולם, אלא אזכירם דרך הודעה בלבד. וכתובי התורה מעידים על נבואת נביאים רבים.

והיסוד השביעי נבואת משה רבינו. והוא, שנאמין שהוא אביהן של כל הנביאים (קה) שקדמו לפניו ואלה שאחריו, כולם הם למטה ממנו במעלה. והוא הנבחר לה' (קו) מכל המין האנושי, אשר השיג ממנו (קז) יתעלה (קח) יותר ממה שהשיג וישיג כל אדם שנמצא ושימצא. וכי הוא עליו השלום נתעלה בתכלית מן האנושיות עד שהשיג את המעלה המלאכית (קט) ונהיה במעלת (ק) המלאכים (א). לא נשאר לו מסך (ב) שלא קרעו (ג), ולא מנעו מונע גופני, ולא היה בו כלום מן החסרון, מעט או הרבה. ובטלו ממנו הכוחות הדמיוניים והחושניים בהשגותיו, ונאלם כחו המתעורר (ד), ונשאר שכל בלבד. ולענין

הערות וביאורים

להאריך יותר מזה. (ז) בד"ו נוסף כאן: ויכנס בזה שיעור קומה וענינו. ע"כ. ועי' הגהות ריעב"ץ. [ועי' שו"ת רבינו (מהד' גלאו סי' קח) ובספר רב פעלים לר"א בן הגר"א (לוח ש עין שיעור קומה)]. (ח) ויב"ב במאמר על אודות דרשות חז"ל לר"א בן רבינו (לגרות הימנ"ס דף מ ע"ג): דע כי כל הנמצא בתלמוד וזולתו מחיבורי החכמים ז"ל בעלי המדרשות והמעשיות דברי הפסוקים הנמצאים בידינו עתה, מעטים ונעלמים מעיני כל ההוגים בתלמוד ורובי המפרשים לא שלחו בהם ידם ולא באה נפשם בסודם, ואבי מורי ז"ל חשב לחבר ספר בפירושים כאשר זכר בתחילת פ"י המשנה ולבסוף נטה מעליו וירא משה מגשת אליו כאשר אמר בתחילת המורה. ע"כ. (ט) במיוחס לר"ש אבן תיבון: סודות הנבואה. (י) בהקדמה לפיהמ"ש (פ"ק ג) כתב רבינו שמן הראוי היה לקבוע לזה ספר פני עצמו, ע"ש. וכן הזכיר גם בשמונה פרקים (סוף"א וסוף"ב). ועי' בהקדמת רבינו למורה הנבוכים. (יא) במיוחס לר"ש אבן תיבון: או בספר שלישי אחברהו בפירוש אלה העיקרים אשר זכרתי. ע"כ. ועי' מש"כ רבינו בפתיחת מורה הנבוכים (ושם זיין למש"כ בפירושו כאן). (יב) עי' במורה הנבוכים (ח"ג פ"ה) שציין רבינו למש"כ כאן, ומדבריו שם נראה שנבואת משה שונה במהותה מנבואת שאר נביאים. ועי' רמב"ן (שמות ו, ג. גמדר יב, ט-י). (יג) במיוחס לר"ש אבן תיבון: על ידי מלאך מליץ. וכן מבואר בדברי רבינו בחיבורו (ה' יסוף"מ פ"ו ה"י). ועי' רמב"ן (מלאכי יב, ט). (יד) ורבינו

(קג) ורבינו בחיבורו (ה' יסוף"מ פ"ו ה"ט) כתב: מיסודי הדת לידע שהאל מנבא את בני האדם וכו' מיד רוח הקודש שורה עליו, ובעת שתנוח עליו הרוח תתערב נפשו במעלת המלאכים הנקראים אישים ויהפך לאיש אחר ויבין בדעתו שאינו כמות שהיה אלא שנתעלה על מעלת שאר בני אדם החכמים כמו שנאמר בשאול "והתנבית עמם ונהפכת לאיש אחר". ע"כ. ועי' מה שציין שם בספר המפתח (מהד' נ"פ) למה שהשיגו ע"ד רבינו כאן. (קד) במיוחס לר"ש אבן תיבון: וכי הם. (קה) בספרי (פ' האזינו פ"א טז): ומה משה שהוא חכם שבחכמים וגדול שבגדולים ואבי הנביאים וכו'. ע"כ. ובגמ' (מגילה יג ע"א): אב בתורה, אב בחכמה, אב בנביאות. ע"כ. ורבינו בחיבורו (ה' עז"א פ"א ה"ג) כתב: משה רבינו רבן של כל הנביאים. (קו) בד"ו ליתא. ובמיוחס לר"ש אבן תיבון: בריאת הבורא. (קז) בד"ו: מידעתו. (קח) במיוחס לר"ש אבן תיבון: מסוד הבורא יתברך. (קט) במיוחס לר"ש אבן תיבון: מלכות שמים. (ק) במיוחס לר"ש אבן תיבון [במקום 'ונהיה במעלת']: ונכלל בכת. (א) בביאור ההשגה שהשיג משה רבינו, עי' מש"כ רבינו בחיבורו (ה' יסודי המורה פ"א ה"ט). (ב) במיוחס לר"ש אבן תיבון נוסף: ולא סתר מסודות הבורא. (ג) בד"ו נוסף כאן: ונכנס ממנו. (ד) בד"ו נוסף: המשתוקק. (ה) בד"ו ובמהד' שילת: מן. ובמיוחס לר"ש אבן תיבון: כנגד. (ו) בשמונה פרקים (פ"א) ביאר רבינו בכוחות הנפש, ושמא כאן היה בדעתו

פיהמ"ש סנהדרין פרק עשירי משנה א לרמב"ם רענ

ואע"פ שהוא במראה ועל ידי מלאך, יחלשו כוחותיו ויתרופף בנין גופו, ויחול עליו מורא עצום מאד, ונדמה כעומד למות, כמו שפירש בדניאל (כג) כשדבר גבריאל עמו במראה, אמר [דניאל י ט] ולא נשאר בי כח והודי נהפך למשחית ולא עצרתי כח, ואמר [שם ט] ואני הייתי נרדם על פני ופני ארצה, ואמר [שם טז] במראה נהפכו צירי עלי. ומשה אינו כך, אלא יבוא אליו הדבור ואין זה פוגע בו כלל (כד), והוא אמרו [שמות לג טז] ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו, כלומר כמו שלא תארע לאדם חרדה מדבור חבירו כך הוא עליו השלום לא היה נחרד מן הדבור אע"פ שהוא פנים בפנים, וזה בגלל חוזק דבקותו בשכל כמו שאמרנו (כה). והחלוק הרביעי,

והחלוק השני, שכל נביא לא יתגלה לו מראה אלא במצב תנומה, כמו שאמר בכמה מקומות, בחלום הלילה (טו) [מ"א ג ט], ויחלם [נחלשים כח יז], בחלום בחזיון (טז) לילה וכו' [איוצ לג טז], והרבה מענין זה. או ביום אחר שתפול תרדמה על הנביא, ובשעה שבטלים בו חושי (יז), ומחשבתו פנויה כענין שינה (יח). ואופן זה נקרא מחזה ומראה, ועליו הוא אומר [יסוקל ט ג] במראות אלהים. ומשה יבוא אליו הדבור ביום והוא עומד בין שני הכרובים (יט) כמו שהבטיחו ה' [שמות כה כז] ונועדתי לך שם ודברתי אתך שם וכו' (כ). אמר יתעלה [נמדבר יב יז-יח] אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, לא כן עבדי משה (כא). והחלוק השלישי, כי הנביא כשיבוא לו גילוי (כב),

הערות וביאורים

ידיד איש אל רעהו כגדעון ומנוח, אצ"ל מיהושע בן נון תלמידו של משה רבינו ע"ה והאבות ולא עוד אלא אפילו הגר שפחת שרי קרה לה כזאת, וגדולה מזו אפילו בלעם הקוסם לא נגרע בזה. ע"כ. [ועי' רש"י (מגילה ג ע"ב) שפי' הא דמבואר בגמ' שם שדניאל לא היה נביא, היינו שלא נשתלח לישראל בשום נבואה. ועי' באר שבע (ז ע"ב) וטורי אבן (מגילה טז).] רע"ע מש"כ רבינו במורה הנבוכים (ח"ג פמ"ה) שבדניאל היה רוח הקודש ולא נבואה. ושם (פמ"ב) כתב: איני צריך לבאר החלום מה הוא, אמנם המראה והוא אמרו במראה אליו אתודע, והיא אשר תקרא מראה הנבואה ותקרא גם כן יד השם, היא גם כן תקרא מחזה, הוא ענין איום מחריד יחובר לנביא בעת היקיצה, כמו שהתבאר בדניאל באמרו ואראה את המראה הגדולה הזאת ולא נשאר בי כח והודי נהפך עלי למשחית ולא עצרתי כח, ואמר ואני הייתי נרדם על פני ופני ארצה, ואמנם דבור המלאך והעמידו לו כל זה במראה הנבואה, ובכמו זה הענין יתבטלו החושים ג"כ מפעולותיהם ויבא השפע ההוא לכח הדברי וישפע ממנו על הכח המדמה וישלם ויעשה פעולתו, ופעמים תתחיל הנבואה במראה הנבואה ואח"כ ירבה הרתת ההוא וההתפעלות החזק הנמשך אחר שלמות פעולות המדמה ואז תבא הנבואה, כמו שבא באברהם אשר בא בתחלת הנבואה ההיא היה דבר ה' אל אברהם במחזה, וסופו ותרדמה נפלה על אברהם וגו', ואח"כ ויאמר לאברהם וגו'. ע"כ. (כד) בד"ו: ולא ישיגוהו רתת ורעדה בשום פנים. ובמהד' שילת: ולא ישיגוהו רתת בשום פנים. ויש מי שתרגם: ולא תארע לו חלחלה כלל. (כה) ורבינו בחיבורו (הל' יסו"ט פ"א ה"ו) כתב: כל הנביאים יראים ונבהלים ומתמוגגין ומשה רבינו אינו כן, הוא שהכתוב אומר כאשר ידבר איש אל רעהו כלומר כמו שאין אדם נבהל לשמוע דברי חבירו כך היה כח בדעתו של משה רבינו להבין דברי הנבואה

בחיבורו (הל' יסו"ט פ"א ה"ו) כתב: כל הנביאים על ידי מלאך, לפיכך רואים מה שהם רואים במשל וחידה, משה רבינו לא ע"י מלאך שנאמר פה אל פה אדבר בו, ונאמר ודבר ה' אל משה פנים אל פנים, ונאמר ותמונת ה' יביט, כלומר שאין שם משל אלא רואה הדבר על בוריו בלא חידה ובלא משל, הוא שהתורה מעידה עליו במראה ולא בחידות שאינו מתנבא בחידה אלא במראה שרואה הדבר על בוריו. ע"כ. (טו) יש מי שציין כאן לפסוק בבראשית (לג, מ) ושם מדובר בלבן הארמי, והעיר לנכון במהד' שילת כי כבר כתב רבינו במורה הנבוכים (ח"ג פמ"ב) ששם לא היתה נבואה כלל, וא"כ אינו ענין למש"כ רבינו כאן. אמנם אף בפסוק במלכים (ג, ה) מדובר בשלמה המלך, וכתב רבינו במורה הנבוכים (ח"ג פמ"ה) במעלה שניה ממעלות הנבואה שהחלום האמור בשלמה הוא רוח הקודש קרוב לנבואה, אבל אינה נבואה, רע"ע. ועי' מש"כ רבינו בשמונה פרקים (פ"ו), ומש"כ בהערות שם. (טז) בפסוק: חזיון. (יז) במיוחס לר"ש אבן תיבון נוסף: וכל אבריו. ובד"ו: כל הרגשותיו. (יח) בד"ו: חלום. (יט) ורבינו בחיבורו (הל' יסו"ט פ"א ה"ו) כתב: ומה הפרש יש בין נבואת משה לשאר כל הנביאים שכל הנביאים בחלום או במראה, ומשה רבינו מתנבא והוא ער ועומד שנאמר "ובכוא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע הקול מדבר אלי". ע"כ. ועי' מורה הנבוכים (ח"ג פל"ד). (כ) בד"ו ליתא 'ודברתי אתך וכו'. (כא) בד"ו נוסף המשך הפסוק: פה אל פה אדבר בו. (כב) בד"ו ומהד' שילת: הנבואה. ויש מי שתרגם: החזון. (כג) בהגהות יעב"ץ: נ"ב, לא היה נביא [כמש"כ במכילתין (ז ע"ב)] ובריש מגילה (ג ע"ב), ואמנם בשאר הנביאים לא מצינו כזאת [חוץ משאול, גם הוא אינו בכלל נביאים], אמנם נמצא אפילו בכמה שלא היו מכלל נביאים ונראה אליהם מלאך ה' ביום לא פחדו ולא רהו, דברו עמהם כאשר

לרמב"ם

סנהדרין פרק עשירי משנה א

פיהמ"ש עדר

טו, ב] דבר אל אהרן אחיך ואל יבוא בכל עת, ואמרו [מ"ז טז] אהרן בכל יבוא ואין משה בכל יבוא (לכ). והיסוד השמיני הוא תורה מן השמים (לג). והוא, שנאמין שכל התורה הזאת המצויה בידנו היום זו היא התורה שניתנה למשה, ושהיא כולה מפי הגבורה, כלומר שהגיעה אליו כולה מאת ה', בהגעה שנקראת על דרך ההשאלה דבור (לד). ואין יודע (לה) היאך היא ההגעה אלא הוא עליו השלום, אשר אליו הגיעה. וכי הוא נחשב כסופר שמקריאים לפניו והוא מעתיק וכותב (לו) את כולה (לז), דברי

שכל הנביאים לא יבוא להם המראה (כו) ברצונם אלא ברצון ה', ופעמים נשאר הנביא במשך שנים ולא יבוא לו מראה (כז), ופעמים מבקשים מן הנביא לומר חזון (כח) והוא נשאר כך עד שינבא בזה לאחר ימים או לאחר חדשים, או שלא יודיעוהו כלל. וכבר ראינו מהם מי שהכין עצמו על ידי ששימח עצמו וזיכך מחשבתו (כט), כמו שעשה אלישע באמרו [מ"ג ג, טו] ועתה קחו לי מנגן (ל), ובא לו המראה. ואין זה מוכרח שיתגלה אליו כשהתכוון (לא). ומשה רבינו בכל עת שירצה, אמר [במדבר ט, ט] עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם. ואמר [ויקרא

הערות וביאורים

בין המכחיש התורה כולה או מכחיש פסוק אחד ואומר משה מפי עצמו אמרו. והיה מן המינים מי שהאמין, שאין מן השמים אלא עשרת הדברות וששאר התורה משה מפי עצמו אמרו, ולכן ביטלו קריאתן בכל יום. ואסור בשום פנים לעשות בתורה מקצתה מעולה ממקצתה, ועיינו בדברינו בזה בפירוש המשנה בפרק חלק. וכתב משה. ע"כ. (לד) בפתחה לספר ענף עץ אבות על מסכת אבות (למס"ר אנהס ט"ז ז"ר מנון סענין) כתב דלפום ריהטא משמע מדברי רבינו דר"ל שמשא לא שמע הדיבור אלא שנדבק שכלו בשכל הפועל, והשיג כל מה שהבין. וחלילה לומר כן, אלא שברא הקב"ה כלים המדברים לשעה. וזו כוונת רבינו כאן, כיון שהקב"ה אינו גוף ולא כח בגוף ומשולל ממנו תואר פה ולשון שנופל בלשון מדבר, אלא שנאמר עליו וידבר על דרך העברה. ע"כ. ויסוד הדברים מבואר להדיא במורה הנבוכים (מ"א פ"א) שהדיבור שדיבר הקב"ה למשה היה בריאה מיוחדת שנתחדשה לצורך הדיבור עמו. ושם עוד (מ"ב פ"ג) מבאר שהיה קול נברא אשר ממנו הובן הדיבור, וע"י שם כל הענין. וע"ע בפירוש ר"א בן רבינו עה"ת (שמות יט, יט) שהרחיב בענין זה. [ובשו"ת הרשב"א (מ"ד ס"י ל"ג) כתב: והשני הוא אומרו בעבור ישמע העם בדברי עמך. ומן המפורסם, שאין החוש משיג דבר השם בדברו עם נביאו. ואלו דבר עם משה, אף בקול נברא נכבד וגורא מאד, למעלה מקול השופר והרעמים והלפידים. אם לא השיג והורה בחושים, לא נמלט עדיין מן הפקפוקים הקודמים, ואין זה להם פלא גדול, מקריעת ים סוף, ובמה יבחווהו. אלא אותו הקול, לפחות קול נבואי היה]. (לה) בד"ו: ידוע. ובמיוחס לר"ש אבן תיבון: ולא נדע. (לז) וב"ב הרמב"ן בהקדמתו לפירושו עה"ת: הנה משה כסופר המעתיק מספר קדמון וכותב וכו', אבל זה אמת וברור הוא שכל התורה מתחילת ספר בראשית עד לעיני כל ישראל נאמרה מפיו של הקב"ה לאזניו של משה. ע"כ. (לז) כמבואר בגמ' (ג"כ טו ע"א, מנחות ל ע"א) שהקב"ה אומר ומשה כותב. ומבואר שם שנחלקו תנאים בשמונה

והוא עומד על עומדו שלם. ע"כ. (כו) בד"ו ומהד' שילת: הנבואה. ויש מי שתרגם: החזון. [וכן להלן בסמוך]. (כז) בהגהות יעב"ץ: לפ"ד חז"ל נמצא כך במרע"ה ביותר שאמרו כל ל"ח שנה שהיו נזופים במדבר לא בא אליו הדיבור, לכן מצד זה אין הוכחה למ"ש. רק בלי ספק גדלה מעלת נבואת מרע"ה מאד על כל הנביאים די עדות נאמנה במש"ה (דברים לה, י) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. (כח) בד"ו: ויבקש מן הבורא הש"י שיודיע לו הדבר בנבואה. ובמהד' שילת וכע"ז יש מי שתרגם: יבוקש מן הנביא שיודיע הדבר בנבואה. (כט) וכע"ז במיוחס לר"ש אבן תיבון: וכבר מצאנו מהם מי שהיה מתכוין לשמח נפשו ולזכך רעיוניו. ובד"ו: וכבר היו מהם כתות שהיו מכניין עצמן ומזככין מחשבותן. (ל) ע"י לרבינו בשמונה פרקים (פ"ו) שהרחיב בביאור ענין זה. (לא) בד"ו: ואינו מן ההכרחי שינבא בעת שיכין [בדפוס נפולי: שיכוין] לזה. ע"כ. ובמיוחס לר"ש אבן תיבון: ואינו מחויב שיתנבא כל פעם שיתכוין ויתעדת לנבואה. (לב) ורבינו בחיבורו (ס"ג יסוד"ט פ"א ה"ו) כתב: כל הנביאים אין מתנבאים בכל עת שירצו, משה רבינו אינו כן אלא כל זמן שיחפוץ רוח הקודש לובשתו ונבואה שורה עליו ואינו צריך לכיין דעתו ולהזדמן לה שהרי הוא מכוון ומזומן ועומד כמלאכי השרת, לפיכך מתנבא בכל עת שנאמר עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם, ובזה הבטיחו האל שנאמר לך אמור להם שובו לכם לאהליכם ואתה פה עמוד עמדי, הא למדת שכל הנביאים כשהנבואה מסתלקת מהם חוזרים לאהלם שהוא צרכי הגוף כלם כשאר העם, לפיכך אין פורשין מנשותיהם, ומשה רבינו לא חזר לאהלו הראשון לפיכך פירש מן האשה לעולם ומן הדומה לו ונקשרה דעתו לצור העולמים ולא נסתלק מעליו ההוד לעולם וקרן עור פניו ונתקדש כמלאכים. ע"כ. (לג) כתב רבינו בתשובה (מהד' גלאו ס"י רסג) אודות המנהג לעמוד בעת קריאת עשרת הדברות: והמינים הם אשר נתפסדו להם האמונות בעיקרי התורה, ומכללם האומרים אין תורה מן השמים וכבר ביארו, שאין הפרש

פיהמ"ש סנהדרין פרק עשירי משנה א לרמב"ם ערה

תורה מן השמים (מד), אמרו (נא ע"ה) הוא זה שסובר (מה) שכל התורה כולה מפי הגבורה חוץ מפסוק אחד שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו (מו), וזה הוא דבר ה' בזה (נמצא טו, לז), יתעלה ה' ממה שאומרים הכופרים, אלא כל אות (מו) ממנה יש בה חכמה ונפלאות (מה) למי שהבינו ה', ולא תושג תכלית חכמתה, ארוכה (מט) מארץ מדה ורחבה מני ים (לוי יל, ט). ואין לאדם אלא להלך בעקבות דוד משיח אלהי יעקב (ז) שהתפלל (מהלל קט, יח) גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך (נא). וכמו כן פירושה

הימים (לח) שבה וספוריה ומצותיה, וכך (לז) נקרא [דברים לג, כח] מחוקק (מ). ואין הבדל בין ובני חם כוש ומצרים ופוט וכו' [נחשית י, י] ושם אשתו מהטבאל בת מטריד [שם לג, לט], או אנכי ה' [שמות כ, כ], ושמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד [דברים ו, ד], הכל מפי הגבורה, והכל תורת ה' תמימה (מא) טהורה קדושה אמת. ולא (מב) היה מנשה בעיניהם כופר ומחלל קודש חמור יותר מכל כופר אלא לפי שחשב שיש בתורה פנים וקליפה, ושדברי הימים הללו והספורים אין תועלת בהם, ושהם מאת משה (מג), וזהו ענין אין

הערות וביאורים

השמים כפי שביארנו בפרק העשירי של מסכתא זו בהגדירנו את יסודות התורה, אבל נהגים אלו על הכפירה כמו שנהג הכופר באלהות או המכחיש נבואת משה. ע"כ. ועי' מש"כ רבינו בפירושו (לזוט פ"א מ"ג). ובחיבורו (הל' משנה פ"ג ה"ח) כתב רבינו: שלשה הן הכופרים בתורה, האומר שאין התורה מעם ה' אפילו פסוק אחד וכו' וכן הכופר בפירושה והוא תורה שבעל פה, והמכחיש מגידה כגון צדוק ובייתוס וכו' כל אחד משלשה אלו כופר בתורה. (מה) בד"ו: המאמין. (מו) ורבינו בחיבורו (הל' משנה פ"ג ה"ח) כתב: ואלו הן שאין להן חלק לעוה"ב אלא נכרתים ואובדין ונידונים על גודל רשעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים, המינים והאפקורסין והכופרים בתורה וכו'. ע"כ. ושם (ה"ח) כתב: שלשה הן הכופרים בתורה, האומר שאין התורה מעם ה' אפילו פסוק אחד אפילו תיבה אחת אם אמר משה אמרו מפי עצמו הרי זה כופר בתורה וכו'. ע"כ. (מו) כ"ה במיוחס לר"ש אבן תיבון. ובד"ו: דבור ודבור. ובמהד' שילת: מילה. (מה) בד"ו ומהד' שילת: ופלאים. ובמיוחס לר"ש אבן תיבון: וסודות גדולות. (מט) במיוחס לר"ש אבן תיבון: כמו שנאמר ארוכה. (נ) ע"פ שמואל (ז כ, ה). ולשון רבינו בחיבורו (הל' מלגס פ"א ה"ח): ושם ניבא בשני המשיחים, במשיח הראשון שהוא דוד וכו'. ע"כ. ובפירושו (לזוט פ"ד מ"ד) כתב: וכן דוד משיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל וכו'. (נא) וב"כ רבינו בהקדמתו לפיהמ"ש (פ"ק כג): ואין לאדם עם הלמוד ובקשת החכמה בחריצות אלא להשליך יתנו על ה' ולהתפלל אליו ולהתחנן שיבוננהו וידיכנהו ויגלה לו הסודות הטמונים בכתובי התורה, כמו שמצאנו שדוד עליו השלום עשה כן, הוא אמרו (מהלל קט, יח) גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. [ובשו"ת מפענח נעלמים (ס) ה' לזוט ט] כתב: ואשר איננו עקש בודאי יודה על קושט דבר אמת שמקור דברי רבינו אלו הן המה מדברי הזהר (נפעלומ קנז ע"ה), רבי שמעון אמר ווי לבר נש דאמר דהאי אורייתא אתא לאחזאה מילין דהדיוטא וסיפורין בעלמא וכו', מאן דחשיב דהוא לבושה איהו אורייתא

פסוקים אחרונים שבתורה אם כתבם משה או יהושע. ומדברי רבינו כאן שמשם כתב את כולה, משמע שאף שמונה פסוקים אחרונים נכתבו על ידו. (לח) בד"ו: שקוראין לו והוא כותב כל מאורעות הימים וכו'. (לז) בדפוס נפולי וד"ו: ולפיכך. ובמיוחס לר"ש אבן תיבון: וכן. (מ) וב"כ בתרגום אונקלוס שם: משה ספרא רבה דישראל. (מא) ע"פ תהלים (ע, ט). (מב) בד"ו [מכאן עד 'קליפה'] בנוסחא אחרת: וזה שאומר שכמו אלה הפסוקים והספורים משה ספרם מדעתו הנה הוא אצל חכמינו ונביאנו כופר ומגלה פנים יותר מכל הכופרים לפי שחשב שיש בתורה לב וקליפה וכו'. (מג) כמבואר בגמ' (נא ע"ה): ת"ר והנפש אשר תעשה ביד רמה זה מנשה בן חזקיה שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי, אמר וכו' לא היה למשה לכתוב אלא ואחות לוטן תמנע ותמנע היתה פלגש וכו'. ובמורה הנבוכים (פ"ג פ"ג) כתב רבינו: יש כאן דברים שהם סתרי תורה ג"כ, כבר נכשלו בהם רבים וצריך לבארם, והם אלו הספורים אשר ספר בתורה, אשר יחשבו רבים שאין תועלת בזכרם, בספרו הסתעף המשפחות מן נח ושממותם ומקומותם, וכן בני שעיר החורי וספר המלכים אשר מלכו בארץ אדום וכיוצא בהם, וכבר ידעת אמרם שמנשה הרשע לא היה מרבה מושבותיו הפחותים רק בדקדוקי אלו המקומות, אמרו היה יושב ודורש בהגדות של דופי, היה אומר לא היה לו למשה לכתוב אלא ואחות לוטן תמנע. ואני אודיעך כלל אחד, ואשוב אח"כ אל הפרטים כאשר עשיתי בטעמי המצות. דע כי כל ספור שתמצאנהו כתוב בתורה הוא לתועלת הכרחית בתורה, אם לאמת דעת שהוא פנה מפנות התורה, או לתקון מעשה מן המעשים. ע"כ. (מד) דהיינו שזהו פ"י אין תורה מן השמים האמור במתניתין, שהכופר בעיקר זה אין לו חלק לעולם הבא. ורבינו בפירושו לקמן (פ"א מ"ג) כתב שהצדוקים כפרו בעיקר זה, וז"ל שם: אבל צדוקין וביתוסין המכחישים את הקבלה לגמרי ומסתפקים בכתוב בתורה וכפי ביאורם בה אינם ממין זה, אלא הם ממין אותם האומרים אין תורה מן

המקובל הוא גם כן מפי הגבורה (גב), וזה שאנו עושים היום את אופן הסוכה והלולב והשופר והציצית והתפלים וזולתן, הוא אותו האופן עצמו שאמר ה' למשה והוא אמר לנו (גג), והוא מוסר השליחות נאמן במה שמסר (נד). והמאמר המורה על היסוד השמיני הזה הוא אמרו (נה) [במדבר טו, כח] בזאת תדעון כי ה' שלחני וכו' כי לא מלבי (נו).

והיסוד התשיעי הבטול (נו). והוא, שתורת משה הזאת לא תתבטל (נה) ולא תבוא תורה מאת ה' זולתה (נט). ולא תהיה בה תוספת ולא יגרע ממנה (ס), לא בכתוב ולא בפירוש (סא), אמר [דברים יג, ה] לא תוסף עליו ולא

הערות וביאורים

ולית בה מילין אחרא תיפח רוחיה וכו', חמרא לא יתיב אלא בקנקן, כך אורייתא לא יתיב אלא בלבושא דא, וכל מילין וסיפורין לבושיין אינון, בגין כך אמר דוד גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. עכ"ל. (גב כתב המאירי (ע"ב): אפיקורוס והיא מילה כוללת הרבה ענינים ופרשו בה המבזה תלמידי חכמים והרי זה בכלל המינים וכו' שזה שהוצרכו להזכירו הוא לענין מבזה ת"ח וכ"ש רבותיו שמתוך בזותו את החכם יבזה את דבריו וחכמתו ויכפור בכל מה שראוי להאמין, ונמצא שאף הכופר בפירושי התורה והוא תורה שבעל פה בכלל זה. (גג) וב"כ רבינו בהקדמתו לפיהמ"ש (ס"ק 6): דע כי כל מצוה שנתן ה' למשה רבינו לא ניתנה לו אלא עם פירושה וכו' ואומר לך משל, הנה אמר לו ה' (ויקרא ט, כ) בסוכות תשבו שבעת ימים, וכן הודיעו יתעלה שהסוכה הזאת חובה על הזכרים לא על הנקבות ואין חייבין בה החולים ולא הולכי דרכים ושלא יהיה סככה אלא בדבר שגדולו מן הארץ ואין מסככין אותה לא בצמר ולא במשי ולא בכלים ואפילו הן מן הגדל בארץ כגון המחצלאות והבגדים ושיהיו האכילה והשתיה והשינה בה במשך כל שבעת הימים ושלא יהיה בחללה פחות משבעה טפחים אורך על שבעה טפחים רוחב ולא יהיה בגבהה פחות מעשרה טפחים, וכאשר בא שליח ה' עליו השלום ניתנה לו מצוה זו ופירושה, וכמו כן שש מאות ושלוש עשרה המצוות הן ופירושה. ע"כ. (נד) מבואר מדברי רבינו שהכופר בתורה שבעל פה בכלל כופר בתורה, וכ"כ רבינו בפירושו (6) (פ"א מ"א): ומאז צמחו הכתות האורות האלו, קבוצות המינים הנקראות במקומות אלו, כלומר מצרים, קראין, ושם אצל החכמים צדוקין וביתוסין. והם אלה שהתחילו לטעון כנגד הקבלה ולפרש את הכתובים כפי המתקבל אצל כל אדם מבלי להיות כבולים לאיזה חכם כלל. בהפך ממה שאמר יתעלה (דברים יג, ה) על פי התורה אשר יורוך וכו' לא תסור וכו'. ע"כ. ובחיבורו (ה' ממ"ט פ"א ה"א) כתב: מי שאינו מודה בתורה שבעל פה אינו זקן ממרא האמור בתורה, אלא הרי זה בכלל האפיקורוסין ומיתתו בכל אדם. ע"כ. ושם (ה"ג): מאחר שנפרסם שהוא כופר בתורה שבעל פה מורידין אותו ולא מעלין והרי הוא כשאר כל האפיקורוסין וכו'. (נה) הביא רבינו כאן את הפסוק האמור בפרשת קורח, ע"פ המבואר

בירושלמי כאן: רב אמר קורח אפיקורסי היה וכו', באותה שעה אמר קורח אין תורה מן השמים ולא משה נביא ולא אהרן כהן גדול. (נו) בד"ו העתיק כל הפסוק. (נז) בד"ו: ההעתק. ובמיוחס לר"ש אבן תיבון: הנסוח. ועי' הגהות ריעב"ץ. (נח) עי' משך חכמה (ר"ט פס"ט עמ"ט). (נט) כתב רבינו בחיבורו (ה' משנה פ"ג ה"ו): ואלו הן שאין להן חלק לעוה"ב אלא נכרתים ואובדין ונידונין על גודל רשעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים, המינים והאפיקורוסין והכופרים בתורה וכו'. ע"כ. ושם (ה"ח) כתב: שלשה הן הכופרים בתורה, האומר שאין התורה מעם ה' אפילו פסוק אחד אפילו תיבה אחת אם אמר משה אמרו מפי עצמו הרי זה כופר בתורה, וכן הכופר בפירושה והוא תורה שבעל פה והמכחישי מגידה כגון צדוק ובייתוס, והאומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת וכבר בטלה תורה זו, אע"פ שהיא היתה מעם ה' כגון ההגרים, כל אחד משלשה אלו כופר בתורה. ע"כ. ומבואר א"כ שהכופר ביסוד השמיני או התשיעי הרי הוא כופר בתורה. והנה בחיבורו (ה' משנה ט) חלקם רבינו לשלושה, ואילו כאן מנאם לשניים. וצ"ב. (ס) כתב בבית אלוקים למבי"ט (שער הסודות פ"ו) שיש מקום לקטני אמנה להרהר על אמונת עיקר זה על דבר המחלוקות שנחלקו חכמי ישראל התנאים והאמוראים והגאונים והחכמים הבאים אחריהם עד היום חולקים שזה מתיר וזה אוסר, זה פוטר וזה מחייב, זה מטמא וזה מטהר, ואם האמת כמי שמתיר או פוטר יהיה שכנגדו מוסיף על מה שכתוב בתורה, ואם הוא כדברי האחר יהיה שכנגדו גורע ממה שכתוב בתורה. ותשובת דבר זה, שבמשך הדורות היו מוסרים כללי התורה וקצת פרטות, כי לא היו מספיקים הדורות הבאים ללמוד כל התורה כמו שלמדוה יוצאי מצרים, אלא שהיו דורשים התורה במדות שהיא נדרשת בהם כפי מה שנמסרו בידם ללמוד מהם פרטי דיני התורה. ואחר אנשי כנסת הגדולה שפסקה הנבואה נולדו הספיקות והמחלוקות, ועל זה אמרה תורה אחרי רבים להטות, ואחר שיטו אחרי רבים הרי זה כמו הלכה למשה מסיני עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, והמיעוט נגררים אחר הרוב, והרי שאין בכל דיני התורה לא תוספת ולא גירעון כי הכל הולך אחר הרוב. עכ"ל. (סא) כע"ז במיוחס לר"ש אבן תיבון. ובד"ו [מ'הוא] בנוסח אחר:

פיהמ"ש סנהדרין פרק עשירי משנה א לרמב"ם רעז

והחמור שבעונשו הוא הכרת (פד). וכבר אמרנו בענין הזה (סד) די הצורך (סו). והכתוב המורה על היסוד הזה הוא אמרו [שמות לב, ג] **אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך**, והשיב לו יתעלה [שם, לב] **מי אשר חטא לי**, ראה שידוע לו העובד והחוטא לתת שכר לזה ולהעניש את זה (סז).

והיסוד השנים עשר ימות המשיח (סח). והוא, האמונה והאמות על בואו, ושאינו מתאחר, **אם יתמהמה חכה לו** (טו) [ספוק ג, ג]. ואין קובעים לו זמן מסוים, ולא מבארים את הכתובים כדי לדרוש מהן את זמן בואו, **חכמים** אומרים [ז' ע"ג] **תפוח דעתן** (ז) של מחשבי קצין (זא). ולהאמין שיהיו בו עצמה ואהבה

תגרע ממנו (סב). וכבר ביארנו את הראוי לבאר ביסוד הזה בהקדמת החבור הזה (סג).

והיסוד העשירי שהוא יתעלה יודע מעשה בני אדם ואינו מעלים עינו מהם, ולא כדעת מי שאמר [יחזקאל כ, יב] **עוב ה' את הארץ**, אלא כמו שאמר [ירמיה לב, יט] **גדול העצה ורב העלילה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני האדם**, ואמר [בנאשית א, יז] **וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ**, ואמר [שם יח, כ] **זעקת סדום ועמורה כי רבה**. הרי אלו מורים על היסוד העשירי הזה. והיסוד האחד עשר שהוא יתעלה נותן שכר למי שמקיים מצות התורה, ומעניש מי שעובר על אזהרותיה. וכי הגדול שבגמולו הוא העולם הבא,

הערות וביאורים

לעובר עליה, וכמו שהמצות והעבירות הן כתובות בתורה שהיא מהעולם העליון, כן הבא בסיכתן שכר או עונש הוא בנפש החצובה מתחת כסא הכבוד אחר פרידתה מן הגוף וכו' וגם כי בהכחשת איזה עיקר מן העיקרים הוא כופר בתורה, עכ"ז המכחש בשכר ועונש הוא חמור ונענש יותר כי עם היותו כופר נמשך מהכחשתו זאת לזלזל בלימוד התורה וקיום מצוותיה אחר שאינו מעניש בשכר ועונש בעוה"ב. עכ"ל. (סח) והאריך רבינו לבאר חיוב האמונה ביסוד זה באגרת תימן (ז' ע"ב וילין). והנה משמע מדברי רבינו כאן מדלא כתב 'ביאת המשיח' אלא 'ימות המשיח', שמכלל חובת האמונה בביאת משיח להאמין בכל האמור בדברי הנביאים אודות ימות המשיח. וכן משמע מהא דכתב רש"י (שנח לא ע"ב) על המבואר בגמ' שם שבשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו וכו' צפית לישועה, וברש"י שם: לדברי הנביאים. (סט) בבית אלוקים למבי"ט (שערי יסודות פ"ט) כתב לבאר דברי רבינו שמחויב להאמין ולאמת שיבא ולא יחשוב שיתאחר אם יתמהמה חכה לו כמאמר הנביא ע"ה, כי מה שלא הוגבל זמנו יכול להיות בכל זמן בין קרוב או רחוק, והבלתי מאמין לזמן קרוב ג"כ לא יאמין לזמן רחוק, וגם אם יגביל לו זמן בעבור הזמן אשר גבל תמעט אמונתו לעתיד, וכן אם יגביל לו זמן לא יאמין ביאתו קודם הזמן ההוא, ואם בזמן שהגביל לו כפי דעתו לא בא לא יאמין ביאתו לזמן שאינו מוגבל לו כפי דעתו, ולכן האמונה היא שלא יחשוב שיתאחר כי אין לו זמן מוגבל ואפשר בכל יום ביאתו. ע"כ. ונראה שיסוד הדברים ע"פ המבואר בגמ' (ז' ע"ג): א"ר שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן תיפח עצמן של מחשבי קיצין שהיו אומרים כיון שהגיע את קץ ולא בא שוב אינו בא אלא חכה לו שנאמר אם יתמהמה חכה לו. (ז' ע"ד): רוחן. [ועי' הערה הבאה]. (זא) כנראה כך גירסת רבינו בגמ' שם. וכ"ה בחיבורו (ה' מלמס פ"ג ה"ג, ע"י מהד' רש"פ וילקוט שני"ס שם), וכן נוסחת המקור בלשון ערבי

והוא כי התורה הזאת מועתקת מאת הבורא הש"י לא מזולתו ועליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבעל פה. (סב) עי' סהמ"צ (ל"ח ש"ג- ש"ד) והל' ממרים (פ"ז ה"ט). כתב ראש אמנה (פ"ג) דמה שהביא רבינו הקרא דלא תוסף וכו', כוונתו שמוטל עלינו להאמין שלא תהיה בתורה תוספת או גרעון ולכן נצטוו שלא להוסיף. (סג) וז"ל רבינו שם (ס"ק ג): שהרי הנביא אשר הפליא את כל העולם במופתיו והחדיר ה' בלבבנו את הצדקתו והאמונה בו כמו שהבטיח יתעלה באמרו (שמות יט, ט) וגם כך יאמינו לעולם, כבר הגיד לנו בשם ה' שלא תבוא מאת ה' תורה זולת זו, והוא אמרו יתעלה (דברים ל, י"ד) לא בשמים היא לאמר מי יעלה לנו השמימה וכו', ולא מעבר לים היא, כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך. באמרו בפיך ובלבבך נתכוון לכתובים הזכורים בפה, והלימודים הנדרשים ע"י העיון שהוא מכלל הכוחות הנמשכים מן הלב. והזהירנו גם כן מלהוסיף עליהם ומלגרוע מהם ואמר (שם יג, ב) לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו. ועל כן אמרו עליהם השלום (מגילה ג ע"ג) אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה. ע"כ. (סד) מבואר מדברי רבינו שמכלל האמונה בעיקר של שכר ועונש, להאמין שהגדול שבגמולו הוא העוה"ב והחזק שבעונשו הוא הכרת. (סה) במיוחס לר"ש אבן תיבון: בזה הפרק. (סו) דהיינו מה שביאר רבינו לעיל בהרחבה ענין העוה"ב, וגם ענין הכרת ביאר לעיל וז"ל: והרעה הגמורה היא הכרת הנפש ואבדנה, ושלא יהיה לה קיום, והוא הכרת הנזכר בתורה. וענין הכרת התבטלות הנפש, כמו שביאר ואמר (נמנדינ טו, לא) הכרת תכרת הנפש ההיא, ואמרו עליהם השלום (סד ע"ג) הכרת בעולם הזה, תכרת בעולם הבא. (סז) כתב בבית אלוקים למבי"ט (שערי יסודות פמ"ג): כוונת עיקר זה כי אין השכר והעונש הבא לאדם מצד מעשיו הטובים או הרעים לעיני בני אדם או לפי ההנהגה המדינית, אלא השכר הוא לעושה מצות התורה והעונש

רעה פיהמ"ש סנהדרין פרק עשירי משנה א לרמב"ם

ודרישה אליו (עב), כפי מה שנאמר עליו על ידי כל נביא, ממשה עד מלאכי. ומי שהסתפק בו או הקל ראש בענינו, הכחיש את התורה (עג) שהבטיחה עליו בפירוש (עד) בפרשת בלעם ואתם נצבים. ומכלל היסוד הזה שאין מלך לישראל אלא מדוד ומזרע שלמה בלבד (עה), וכל החולק על דבר המשפחה הזאת כפר בה' ובדברי נביאיו (עו).

הערות וביאורים

באגרת תימן (אגרות הרמב"ם מקור ומרגום מהד' מוה"ק עמ' מא). אמנם לפנינו בגמ' שם: תיפח עצמן של מחשבי קיצין. (עב) בד"ו: ושיאמין שיהיה לו יתרון ומעלה וכבוד על כל המלכים שהיו מעולם וכו'. (עג) וב"ב רבינו בחיבורו (ה' משנה פ"ג ה"ו): ואלו הן שאין להן חלק לעוה"ב אלא נכרתים ואובדין ונידונין על גודל רשעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים וכו' והכופרים בתחיית המתים ובביאת הגואל. ע"כ. ובספר העיקרים (מאמר א פ"א) הקשה מהא דמבואר בגמ' (ט ע"ב) ר' הלל אומר אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה. וא"כ איך כפר חז"ר ר' הלל בעיקר מעיקרי האמונה, וע"ש שהוכיח מזה שהאמונה במשיח אינה מכלל העיקרים. ע"כ. [ועי' מהרש"א (ח"א ט) ובאר שבע (ט ע"ב)]. ועי' ראש אמנה (פ"ד) ואור שמח (ה' משנה ט) מש"כ לתרץ קושיית העיקרים. ובשו"ת חתם סופר (ח"ג י"ד סימן ט) כתב: דודאי גם לר' הלל יש גאולה אלא שאין משיח מלך, וגם בזה לית הלכתא כוותיה והאומר אין משיח וקים ליה כרבי הלל הרי הוא כופר בכלל התורה דכילי אחרי רבים להטות כיון שרבו עליו חכמי ישראל ואמרו דלא כוותיה שוב אין אדם ראוי להמשך אחריו, כמו ע"ד משל במקומו של ר"א היו כורתים עצים לעשות פחמין לעשות ברזל לצורך מילה ואחר דאיפסקא הלכתא ע"פ רבים מחכמי ישראל דלא כוותיה העושה כן בשבת בעדים והתראה סקול יסקל ולא מצי למימר קים לי כר"א. ע"כ. ולפ"ז י"ל קושיית העיקרים שלדעת החולקים על ר' הלל האמונה במשיח מעיקרי האמונה, ופסק רבינו כדעתם. ובשו"ת רדב"ז (ח"ד סי' אלף רנה) כתב: והרי הלל היה אדם גדול וטעה באחד מעיקרי הדת שאמר אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיהו, ומפני זו הטעות לא חשבוהו כופר ח"ו דאל"כ איך היו אומרים שמועה משמו. והטעם מבואר כיון שאין כפירתו אלא מפני שחושב שמה שעלה בעינו אמת וא"כ אנוס הוא ופטור. ע"כ. והיינו שאף לדעת החולקים לא היה כופר כיון שאנוס הוא. ועי' מה שהובא לעיל בשם הגר"ח מבריסק שאין טענת אונס בעיקרי האמונה, ומדברי הרדב"ז מבואר דלא ס"ל כהגר"ח בזה. (עד) בבית אלוקים למב"ט (שער היסודות פ"ג) כתב לבאר דברי רבינו שמש"כ מי שנסתפק לו קאי על נבואות הנביאים על יעודי המשיח שיש מקום לפרשם על ענינים אחרים, ובפרשת בלעם נזכר בפירוש ענין המשיח והמסתפק בזה כופר בתורה. ע"כ. והיינו

שאף מי שנסתפק בנבואות הנביאים הרי הוא כופר בתורה ומשום שאף אם יש מקום לפרש דברי הנביאים על ענינים אחרים הרי בפרשת בלעם מפורש ענין המשיח, וא"כ המסתפק בדברי הנביאים בזה כופר בתורה. ונראה שכ"ה מדויק מדברי רבינו בחיבורו (ה' מלכס פ"א ה"א) שכתב: וכל מי שאינו מאמין בו או מי אינו מחכה לביאתו, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר אלא בתורה ובמשיח רבינו שהרי העידה התורה עליו שנאמר וכו' ואלו הדברים המפורשים בתורה הם כוללים כל הדברים שנאמרו ע"י כל הנביאים. ע"כ. ומבואר שדברי הנביאים בזה יסודם במה שמפורש בתורה, ומכאן מקור לדברי המב"ט שהמסתפק בדברי הנביאים בזה הרי הוא כופר בתורה. (עה) משמע מדברי רבינו שמלכות בית דוד היא לזרע דוד ומזרע שלמה דוקא, וכן המלך המשיח שעתיד להחזיר מלכות בית דוד ליושנה לממשלה הראשונה כמש"כ רבינו בחיבורו (ה' מלכס פ"א ה"א) יהיה מזרע שלמה, וכ"כ רבינו בספר המצות (ל"ט טז): אין מלך למי שיאמין תורת משה אדון כל הנביאים אלא מזרע שלמה בלבד. ע"כ. ובאגרת תימן (ו ע"ב): ודבר זה אחינו יסוד גדול מיסודי אמונת ישראל והוא שאי אפשר שלא יעמוד איש 'מזרע שלמה' איש שיקבץ נפוצותינו ויאסוף חרפתנו וגלותינו ויגלה הדת האמיתית וישמיד כל מי שימרה דברו. ע"כ. ועי' ילקוט שמעוני (משלי רמז תתקנ). ובאגרת בקורת (ספי מהר"ן חיוט ח"ג עמ' תתקנ) דהגה א"ת טו) הביא שחכם אחד תמה מנין המקור למש"כ רבינו, והמגיה שם (שס עמ' תתקנ) ציין למדרש תנחומא המובא בילקוט זכריה (תקע"א) למה קרי' הר גדול וכו' וממי הוא יוצא מדוד שנאמר בדברי הימים ובני שלמה וכו'. עוד העיר שם שרבינו בחיבורו (ה' משנה פ"ט, ה' מלכס פ"א) לא הזכיר דבר זה שמש"כ יהיה מזרע שלמה. ובחמדת ישראל (ח"ג, יד ע"א מדפי הספר) ובחקרי לב (א"ח סי' יט) ובחידושי הגר"ז הלוי עה"ת (הפטרות ח"י שנה, וע"ש פ' שופטים ומהל"ס) הביאו מקור לדברי רבינו מקרא (דברי הימים א כח, ה): ומכל בני כי רבים בנים נתן לי ה' ויבחר בשלמה בני וגו'. ושם (כט, א): שלמה בני אחד בחר בו וגו' ע"ש. ועי' שם בחידושי הגר"ז הלוי שהביא עוד מקור לזה מגמ' (קי ע"א), ומה שהובא בזה בישורון (מך ט עמ' תמה) ומה שציין עוד בנדון זה בספר המפתח (מהד' רש"פ, ה' מלכס פ"א סוף ה"ו) ומרגליות הים (קי ע"א א"ת ז). (עו) עי' בחי' הגר"ז עה"ת (שמואל א ג, יט) שחידש ע"פ דברי רבינו

פיהמ"ש סנהדרין פרק עשירי משנה א לרמב"ם רעט

והיסוד השלשה עשר (עו) תחיית המתים (עז), וכבר ביארנוהו (עט).

וכאשר יהיו ביד האדם (פ) כל אלה היסודות, ואמונתו נכונה בהם, הרי הוא נכנס בכלל ישראל (פא), וחייבים לאהבו ולחוס עליו, וכל מה שצונו ה' על האהבה והאחווה זה עם זה (פב). ואפילו עשה כל שהוא יכול מן העברות מחמת התאוה והתגברות הטבע הגרוע, הרי הוא נענש כפי גודל חטאו ויש לו חלק, והוא מופשעי ישראל (פג). ואם נתרופף לאדם יסוד מאלה היסודות הרי יצא מן הכלל וכפר בעיקר, ונקרא מין (פד) ואפיקורוס (פה).

הערות וביאורים

זכרה בתפלות ותחינות שחברו נביאים וגדולי חכמים ודברי גמרא ומדרשות מלאים מזה וענינה שוב הנפש להגוף אחר הפרידה ולא נשמע באומה עליה מחלוקת ואין להוציא הדברים מפשטם ואסור לחשוך אנשי הדת שיאמינו חולף מזה, וכן תחית המתים הוא מן הניסים ואינו מוכן ואין שם רק להאמין כמו שבאת הגדה צודקת וזכרה דניאל זכרון שא"א להכחישו. עכ"ל רבינו כתי"י. עכ"ד מהר"ץ חיות. ויש להעיר שכונסא זו שהביא מהרצ"ח בשם מאור עינים, מצאנו דברים דומים (נשויס קיס) באגרת תחית המתים לרבינו (ט ע"א). (פ) בד"י: יאמין אדם. ובמיוחד לר"ש אבן תיבון: ישלמו בלב האדם. (פא) בראש אמנה (פ"ו) למד מדברי רבינו שגר הבא להתגיייר צריך להודיעו י"ג עקרים אלו. ויש להעיר מדברי רבינו בחיבורו (ה' אסורי זיאה פ"ד ה"ג-ה): כיצד מקבלין גירי הצדק וכו' ומודיעין אותו עיקרי הדת שהוא ייחוד השם ואיסור עכו"ם. עכ"ד. ולא הזכיר י"ג העקרים שמנה בפירושו כאן. (פב) כתב רבינו בספר המצות (ש"ט ט): וכן צונו להתנהג במדה מהמדות, כמו מה שצונו בחמלה והרחמנות והצדקה והחסד והוא אמרו ואהבת לרעך כמוך. ע"כ. ועע"ש (פ"ה טו) ובחיבורו (ה' דעומ פ"ו ה"א). (פג) ע"י באהבת חסד להח"ח (פ"ג נמי האסר אומ ג) שמביא מדברי רבינו כאן מקור לכך שמומר לתיאבון לא יצא מכלל ישראל. (פד) ע"י מש"כ רבינו בפירושו לעיל (פ"ד מ"ה): ומינים החורגים שבכל האומות והכתות, וכבר ביארנו במה שקדם כי שם זה אינו חל על צדוקים וביתוסיין לבדם. ע"כ. וע"ע לרבינו בפירושו (נכטמ פ"ט מ"ו) ובהערות שם. (פה) וז"ל רבינו בחיבורו (ה' משנה פ"ג ה"ו): חמשה הן הנקראים מינים האומר שאין שם אלוה ואין לעולם מנהיג, והאומר שיש שם מנהיג אבל הן שנים או יותר, והאומר שיש שם רבון אחד אבל שהוא גוף ובעל תמונה, וכן האומר שאינו לבדו הראשון וצור לכל, וכן העובד כוכב או מזל וזולתו כדי להיות מליץ בינו ובין רבון העולמים כל אחד מחמשה אלו הוא מין. ע"כ. ושם (ה"מ) כתב: שלשה הן הנקראים אפיקורסין, האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם, והמכחיש נבואתו של משה רבינו, והאומר שאין הבורא יודע מעשה בני האדם כל אחד משלשה אלו הן אפיקורוסים. ע"כ. ושם: שלשה הן הכופרים בתורה, האומר שאין התורה מעם ה' אפילו פסוק אחד אפילו

כאן שמורד במלכות בית דוד מלבד דין מורד במלכות הרי הוא מחויב מיתה מצד היותו כופר בעיקר זה שאין מלך לישראל אלא מדוד, וע"ש דכיון שהוא דבר שבאמונה חלוק משאר מרידה במלכות, ובהמראת פי המלך לחוד אינו רק מורד במלכות סתם אלא שאם חולק על מלכותו הרי כופר בעיקר זה. (עו) במאמר תחיית המתים (ט ע"ג) כתב רבינו לבאר מדוע נקבע תחיית המתים לעיקר מעקרי האמונה, וז"ל: שזאת ההכחשה מביאה להכחשת הנפלאות והכחשת המופת כפירה בעיקר ויצאיה מן הדת ולזה נחשוב תחית המתים מפנות התורה. ע"כ. וע"י אגרות וכתבים פחד יצחק (ס"ג ע"ה ס"י נא). (עז) והאר"ך רבינו לבאר יסוד זה במאמר תחית המתים (ז ע"ז ואלף). (עט) במיוחד לר"ש אבן תיבון: וכבר ביארנו סודותיו. וכוונת רבינו למש"כ לעיל. וכ"כ בבית אלוקים למבי"ט (שער הסודות פ"ג) וז"ל: ותחיית המתים יסוד מיסודות תורת משה, אין דת ולא התדבקות באומה היהודית למי שאינו מאמין בזה. אבל היא לצדיקים, ולשון בראשית רבה (ע"י מעני 1 ע"א) גבורת גשמים לצדיקים ולרשעים, ותחיית המתים לצדיקים בלבד, ואין יחיו הרשעים והם מתים אפילו בחייהם, וכך אמרו עליהם השלום (נכטמ י"ז ע"ג) רשעים אפילו בחייהם קרואים מתים, וצדיקים אפילו במיתתן קרואים חיים. ודע כי האדם בהכרח ימות ויפרד למה שהורכב ממנו. ע"כ. ובנחלת אבות לאברבנאל (אגות סוף פ"ז) כתב: כי הנה הרב הגדול בפיהמ"ש בזכרון העיקרים בהיותו מבאר כל אחד מהם, שמר לפיו מחסום בעיקר הזה וכתב בו בלבד וכבר ביארנוהו ענינו וסודותיו עד כאן. ולא ידעתי אנה ביארו כי הנה בספר המדע בהלכות יסודי התורה ובהלכות דעות ובהלכות תשובה הביא זכרון העיקרים כולם וגם ענין ביאת המשיח אבל לא דיבר מתחיית המתים כלל. וגם בספר המורה הסתיר פניו ממנו. ולבד מצאנו לו האגרת שעשה בענין תחיית המתים ושם קיים והחזיק בפנה הזאת. ע"כ. ובעטרת צבי (ספרי מהר"ץ חיות מ"א עמ' טל) כתב: וביותר מזה תראה כי מש"כ [רבינו] 'תחית המתים כבר בארנוהו' הוא ט"ס, וראה מהדורות שניות לספר מאור עינים (על דף נא, דפוס וייטן) כתב לא אחדל בענין זה לאודיעך וכו' מצאתי ביאור משנת חלק להר"מ ישן נושן, ובזכרון י"ג עקרים ראיתי זה הנוסחא: יסוד י"ג הוא תחית המתים המפורסמת ונודעת באומתינו המוסכם עליה מכלל תורתנו ורוב

ושאינן נכונות, ותמצית מה שצריך להאמין מהם, והסתייעות בטענות וראיות על כל ענין וענין. ומן ה' אשאל להדריכני בדרך הישרה (פט). ואחזור לענין הפרק.

[א] מה שהזכיר את אלה הוא בגלל גודל מעלתם בחכמה, והיה חושב החושב כי לרוב חכמתם וזכות התורה שהיתה ידיעתם בה במדה גדולה (צ) יש להם חלק, לכן הודיענו שיסודות האמונה נתרופפו אצל אלה ונסתפקו במקצתן ולפיכך נדחו מחיי העולם הבא. והזכיר את בלעם ורע"פ שאינו מישראל (צא), כי חסידי אמות העולם יש להם חלק לעולם הבא (צב),

[ב] **שְׁלֹשָׁה מַלְכִּים וְאַרְבָּעָה הִדְיוּמוֹת**
אֵין לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא.
שְׁלֹשָׁה מַלְכִּים, יִרְבְּעָם וְאַחָאב
וּמְנַשֶּׁה. ר' יְהוֹדָה אוֹמֵר מְנַשֶּׁה יֵשׁ
לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא שֶׁנִּי' (ד"ה"צ ל"ג, יג)
וַיִּתְפַּלֵּל אֵלָיו וַיַּעֲתֶר לוֹ וַיִּשְׁמַע
תְּחִנָּתוֹ וַיְשִׁיבֵהוּ יְרוּשָׁלַם לְמַלְכוּתוֹ.
אָמְרוּ לוֹ לְמַלְכוּתוֹ הֵשִׁיבוּ וְלֹא הֵשִׁיבוּ
לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. אַרְבָּעָה הִדְיוּמוֹת,
בְּלָעָם וְדֹאֵג וְאַחִיתוּפָל וְנַחֲוִי.

וקוצץ בנטיעות (פא), וחייבים לשנאתו ולאבדו, ועליו הוא אומר [פסלים קל"ט, כ"ח] הלא משנאיך ה' אשנא וכו'. וכבר הארכתי בדברים מאד ויצאתי מענין חברי, אבל עשיתי זאת כיון שראיתי בו תועלת באמונה (פז), לפי

שאספתי לך דברים רבים מועילים המפוררים בחבורים חשובים, הצלח בהם (פח), וחזור על דברי אלו פעמים רבות, והתבונן בהם התבוננות טובה. ואם הטעתה אותך חריצותך שהבנת את עניניו מפעם אחת או מעשר, הרי - יודע ה' - שהטעתה אותך לשוא. ולכן אל תמהר בו, כי אני לא חברתי כפי המזדמן, אלא לאחר התבוננות וישוב והשקפה בדעות נכונות

הערות וביאורים

בדבר המינים, אין בו סתירה כלל, לפי שאחד משני המאמרים אין מקבלין אותן בתשובה, ר"ל בזה, שאנו לא נקבל מהם תשובה ולא נראים בחזקת בעלי תשובה, אלא בחזקת מינים כפי שהיו, והצדיקות שהם מראים היא או מסיבת הפחד או לגנוב דעת הבריות. וזה המאמר האחרון הוא, שאם שבו באמת במה שבינם לבין בוראם, יש להם חלק לעוה"ב, וזה דין בדבר מה שבינם לבין בוראם, וזה הראשון בדבר מה שבינם לבין בני האדם. וכתב משה. ע"כ. ועי' שו"ת רדב"ז (פ"ה ס' מה). (פז) וב"ב רבינו בפירושו (נכס"פ פ"ט מ"י): ואין זה המקום להביא בו דברים אלו, אלא שאני בראש מעייני כל מקום שיזדמן ריח דברים בענין האמונה אבאר בו משהו, כי יקר בעיני ללמד יסוד מהיסודות יותר מכל מה שאלמדנו. ע"כ. ועי' בהערות. (פח) בד"ו: לכן דע אותם והצלח בהם. ובמיוחס לר"ש אבן תיבון: לכן קנה אותם והצלח. ובמהד' שילת: ולכן הצלח. (פט) במיוחס לר"ש אבן תיבון: ומהאל אשאל להורות אותי באורח נכון ולעזורני כאשר אמר נביאו תהי נא ירך לעזורני. (צ) י"ע דבגמ' (ק"ע"ב) הזכירו רק בירבעם שהיה גדול בתורה ולא היה דופי בתורתו, אבל באחאב ומנשה לא מצאנו שהיו גדולי תורה. והמאירי כתב: אע"פ שנתפרסם ענינם במעלה יתירה. וזה מצאנו באחאב בגמ' (ק"ע"ג) שכיבד את התורה. (צא) פ"י והרי המשנה הקודמת פתחה: כל ישראל יש להם חלק וכו'. (צב) וב"ב רבינו בחיבורו (ה' משנה פ"ג ה"ה, ה' מל"ס פ"ח ה"ה). וכתב הכס"מ (ס): פלוגתא דר' אליעזר ור' יהושע (ק"ע"ב) ופסק כר"י, וכתב רבינו בפיהמ"ש דהכי משמע ממתניתין דמני לבלעם בהדי ארבעה הדיוטות שאין להם חלק

תיבה אחת אם אמר משה אמרו מפי עצמו הרי זה כופר בתורה, וכן הכופר בפרושה והוא תורה שבעל פה והמכחיש מגידה כגון צדוק ובייתוס, והאומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת וכבר בטלה תורה זו אע"פ שהיא היתה מעם ה' כגון ההגרים, כל אחד משלשה אלו כופר בתורה. ע"כ. ומבואר מדברי רבינו בחיבורו שחילק הכפירה בעקרי האמונה לשלושה, ואילו כאן לא הזכיר כופר בתורה. ובחיבורו (ה' ממ"ס פ"ג ה"ג) כתב: מאחר שנתפרסם שהוא כופר בתורה שבעל פה מורדין אותו ולא מעלין והרי הוא כשאר כל האפיקורוסין והאומרים אין תורה מן השמים והמוסרין והמומרים, שכל אלו אינם בכלל ישראל וא"צ לא לעדים ולא התראה ולא דיינים, אלא כל ההורג אחד מהן עשה מצוה גדולה והסיר המכשול. (פז) רבינו בפירושו (חולין פ"ב מ"ג) הרחיב רבינו בענין המינים והאפיקורסים, ע"ש. ומן הראוי להביא כאן תשובת רבינו (מהד' גל"א ס' נסד) וז"ל: ועוד, מה שאמר הדרתו בפרק השני מהלכות עב"ז (ה"ה, ע"י נס"מ ס"ט) וכן המינים מישראל אינן כישראל לדבר מן הדברים ואין מקבלין אותן בתשובה לעולם. ואמר הדרתו בפרק השלישי מן הלכות תשובה (ה"ד) בד"א שכל אחד מאלו אין לו חלק לעולם הבא, כשמת בלא תשובה, אבל אם שב מרשעו והוא בעל תשובה, הרי זה מבני העולם הבא, שאין לך דבר שעומד בפני התשובה. וקשה מה שנאמר על המינים אין מקבלין אותן בתשובה לעולם, והרי נאמר בסוף הפרק (ה' משנה סוף"ג) על מי ששב מן הכל, שמקבלין אותו. יורנו הדרתו הקדושה, המקום יאיר עינינו במאור תורתו, אמן. ע"כ. והשיב ע"ז רבינו שם: ומה שאתם חושבים לסתירה